

периметру) до верхів'я, але на північно-східному схилі на продовжені гіпсового кар'єру триває накопичення сміття. Сам же гіпсовий кар'єр на 75 відсотків вже засипаний сміттям, поверх якого були посаджені дерева. І досі невідомо що від чого відгорожено колючим дротом? Заповідана територія із сміттям від місцевого сміттєзвалища, чи навпаки?

Висновки. Повернення до питання охорони заповіданих об'єктів виявляється сьогодні досить актуальним. Бездіяльність в цьому відношенні виконавчої влади, принаймні природоохоронної, очевидна. Гора Золотуха, в цьому відношенні є показовою. Ми змушені закликати владу виконувати свої безпосередні обов'язки за порушення яких держслужбовці отримують від держави зарплатню.

Summary

V. Chaika. To the Question About the State of Geological Monuments of Sumy Region.

State of some protected objects of Sumy region causes a disturbance. We lose geological monument cost of which is priceless. We lose due to absence of the personal public position and proper attitude toward an environment. Afterwards absence of necessary education will result in doing impossible of rescue of man from itself.

УДК 551.4 : 502.4

В.М. Палюх

РОЗВИТОК ПОНЯТТЯ «ГЕОЛОГІЧНА ПАМ'ЯТКА ПРИРОДИ»

Проаналізовано виникнення і розвиток понять “геологічна пам'ятка природи” і “пам'ятка неживої природи” у науковій і науково-популярній літературі. Дано розуміння поняття “геолого-геоморфологічна пам'ятка природи” та обґрунтовано доцільність його наукового вжитку.

Постановка проблеми. У природоохоронній літературі вживаються поняття “пам'ятка природи”, “пам'ятка живої природи”, “пам'ятка неживої природи”, “комплексна пам'ятка природи”. Під пам'ятками живої природи розуміють рослинні угруповання, віковічні дерева тощо. Комплексні пам'ятки – ділянки типових чи унікальних природних ландшафтів, в межах яких поєднуються рослинні утворення, унікальні форми рельєфу. Аналіз наукової літератури показує, що термін “пам'ятка неживої природи” найчастіше співвідносять із поняттям “геологічна пам'ятка природи”. До геологічних пам'яток відносять не лише геологічні (тектонічні, стратиграфічні, мінералогічні), а й цінні геоморфологічні (форми рельєфу) і гідрологічні об'єкти.

Мета статті – проаналізувати розвиток поняття “геологічна пам'ятка природи” у працях вчених різних країн та розглянути доцільність вживання терміну “геолого-геоморфологічна пам'ятка природи”.

Виклад основного матеріалу. Поняття “пам’ятка природи” було вперше запропоновано О. Гумбольтом в першій половині XIX ст., яким він означив визначні природні утворення, зокрема водоспад Ігуасу. В Україні термін “геологічна пам’ятка” був запропонований в 1961 р. академіком В. Бондарчуком в книзі “Геологические памятники Украины” [5]. Автор вперше пише про геологічні (в тому числі й геоморфологічні) пам’ятки природи. Він навів приклади об’єктів, з яких випливає його розуміння цього поняття. Зокрема, В. Бондарчук описує “найбільш відомі геологічні утворення, які є свідками змін фізико-географічних умов на території нашої держави на протязі нескінченно довгої історії її геологічного розвитку”. Академік називає їх “свідками давно минулих подій та процесів, які мали місце на південному заході Російської платформи, що залишили складні комплекси гірських порід, скам’янілі рештки рослин та тварин. Цілі геоморфологічні ландшафти, які вражають своєю величчю та казковою красою”.

У Географічній енциклопедії України дано наступне визначення поняттю “пам’ятка природи”: унікальне природне утворення, що має особливу природоохоронну цінність і охороняється з метою збереження його у природному стані в наукових, культурно-освітніх та естетичних цілях; належить до територій та об’єктів природно-заповідного фонду України. Залежно від цінності розрізняють пам’ятки природи загальнодержавного (до 1992 – республіканського) та місцевого значення. Рішення про створення пам’ятки природи загальнодержавного значення приймається Президентом України, місцевого значення – обласними, міськими (для міст державного підпорядкування) Радами народних депутатів [3].

Законом України “Про природно-заповідний фонд України” пам’ятками природи оголошуються окремі унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне і пізнавальне значення, з метою збереження їх у природному стані. Оголошення пам’яток природи провадиться без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об’єктів у їх власників або користувачів.

Статтею 28 цього Закону на території пам’яток природи забороняється будь-яка діяльність, що загрожує збереженню або призводить до деградації чи зміни первісного їх стану. Власники або користувачі земельних ділянок, водних та інших природних об’єктів, оголошених пам’ятками природи, беруть на себе зобов’язання щодо забезпечення режиму їх охорони та збереження.

Перший реєстр геологічних пам’яток наведений у книзі “Геологические памятники Украины” [4], де описано 719 пам’яток. Тут уперше виділено окремо геоморфологічні пам’ятки. В цьому довіднику-путівнику дано наступне визначення геологічних пам’яток природи: “геологічні пам’ятки природи – це відс-

лонення гірських порід та форми земної поверхні, що найбільш виразно ілюструють геологічну будову земної кори і природні процеси, що відбуваються в ній протягом всієї історії її розвитку. Вони мають особливу наукову, нерідко культурно-естетичну цінність, беруться під охорону держави з метою збереження їх для наступних поколінь”.

Як впливає з наведених вище цитат, розуміння різних авторів, сформульовані з більш як двадцятирічною перервою, не суперечать одне одному, а лише взаємодоповнюються. Головною рисою геологічних пам'яток природи, в які включають і геоморфологічні, є те, що під ними розуміють об'єкти доступні для спостереження й вивчення в місці їх утворення, та які не підлягають будь-яким переміщенням або вилученню з місць їх утворення чи захоронення.

В зарубіжних країнах по різному називають геологічні об'єкти, що знаходяться на поверхні Землі і мають наукову та естетичну цінність. Так, М. Шварцбах (1973), описуючи найцікавіші та найцінніші геологічні об'єкти світу, називає їх – “Відомі місця геологічних досліджень”. Це близько до визначення “місця спеціального наукового інтересу”, що вживають англійські вчені, або “місця геологічної документації” польських фахівців для окремих ізольованих об'єктів. У той же час, території, що характеризують цінну в науковому розумінні ділянку геологічного середовища, польські вчені розглядають як “геологічний резерват” [8]. Деякі німецькі та естонські геологи пропонують для таких ділянок назву “геотоп” [5].

Європейська Асоціація по збереженню геологічної спадщини Землі визначає ці об'єкти як “Earth-science sites”, що можна перекласти як “об'єкти наук про Землю”, а сама Асоціація скорочено називається ProGEO [5].

В російській геологічній і природничій літературі для окремих об'єктів неживої природи здебільшого вживається термін “геологические памятники природы” [6, 7].

До природоохоронних *геологічних об'єктів* належать стратиграфічні та опорні розрізи осадових і магматичних утворень, стратотипи розрізів різновікових відкладів, унікальні поховання викопних решток органічного світу, розрізи й окремі елементи родовищ корисних копалин, прояви розривної та складчастої тектоніки, магматичні прояви. За цими об'єктами вивчається геологічна історія, закономірності формування корисних копалин, дія ендегенних процесів та інше.

Часто до геологічних пам'яток відносять гідрологічні (витоки річок, водоспади, озера) та гідрогеологічні об'єкти (різноманітні джерела – напірні, прісні, мінеральні).

До *геоморфологічних природоохоронних об'єктів* належать групи генетично однорідних форм рельєфу та їх елементи, які є природно-історичними пам'ятками, а також виражені в рельєфі геологічні об'єкти. Геоморфологічні пам'ятки присутні в різних категоріях ландшафтів: заповідних, рекреаційних, урбанізованих, лісо- та сільськогосподарських тощо. Їх включають у реєстри природоохоронних об'єктів, типізують за ознакою призначення пам'яток.

Геологічні пам'ятки, як правило, приурочені до окремих форм рельєфу і їх елементів, генетично пов'язані з геоморфологічними особливостями поверхні земної кори та історією її формування. Тому логічно розглядати геологічні і геоморфологічні пам'ятки як єдине ціле – *геолого-геоморфологічну систему природоохоронних об'єктів* [2, 8].

Геолого-геоморфологічні пам'ятки природи – відслонення гірських порід різного віку (стратотипи), скупчення палеонтологічних решток, зразки типових і унікальних порід і мінералів, окремі скелі і скельні комплекси, печери, водоспади, визначні вершини, витоки великих і середніх за довжиною річок, виходи прісних і мінеральних вод, озера різного генезису тощо – давно приваблювали увагу природодослідників і охоронців природи. Геолого-геоморфологічні пам'ятки поряд з об'єктами живої природи (рідкісними видами флори і фауни, рослинними угрупованнями) виступають важливими об'єктами дослідження у заповідній справі.

Геолого-геоморфологічні пам'ятки – невідтворювані й не можуть бути відновлені штучно. Тому наукове обґрунтування таких пам'яток по всій країні необхідно провести якомога швидше, поки вони не зазнали техногенних змін. За підрахунками фахівців в Україні може бути зареєстровано понад 500 унікальних феноменів природи.

Висновки. В закордонній літературі вживають різні терміни, які за змістом відповідають поняттю геолого-геоморфологічна пам'ятка природи. М. Шварцбах вживає термін “відомі місця геологічних досліджень”, англійські вчені – “місця спеціального наукового інтересу”, польські вчені – “місця геологічної документації” (З. Александровіч) і “геологічний резерват”, термін “геотоп” запропонували німецькі вчені, Європейська Асоціація по збереженню геологічної спадщини Землі вживає термін “Earth-science sites”, в російській літературі зустрічається термін “геологические памятники природы”.

В українській науковій літературі традиційно сформувалось розуміння пам'яток неживої природи тільки як геологічних. Проте таке визначення є не однозначним, оскільки геологічні пам'ятки, як правило, приурочені до окремих форм рельєфу й їх елементів, генетично пов'язані з геоморфологічними особ-

ливостями поверхні земної кори та історією її формування. Тому логічно розглядати геологічні і геоморфологічні пам'ятки як єдине ціле – геолого-геоморфологічну систему природоохоронних об'єктів.

Література

1. Брусак В. П., Зінько Ю. В. Географічні дослідження в заповідниках. Природничі дослідження на Розточчі: Зб. наук.-техн. праць. – Львів : Вид-во УкрДЛТУ, 1995. – С. 5-14.
2. Брусак В., Кобзак Р. Стан охорони та перспективи використання пам'яток неживої природи національного природного парку "Гуцульщина" // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. – 2008. – Вип. 35. – С. 16-27.
3. Географічна Енциклопедія України: В 3-х т. / за ред. О. М. Маринича. – К., 1993. – Т.3: П-Я. – С.12.
4. Геологические памятники Украины: справочник-путеводитель / Н. Е. Коротенко, А. С. Щирица, А. Я. Каневский и др. – К. : Наукова думка, 1987. – 156 с.
5. Геологічні пам'ятки природи України: проблеми вивчення, збереження та раціонального використання / Грищенко В. П., Іщенко А. А., Русько Ю. О., Шевченко В. І. – К., 1995. – 60 с.
6. Лапо А. В., Давыдов В. И., Пашкевич Н. Г. и др. Методические основы изучения геологических памятников природы России // Страт. геол. корреляция. – 1993. – Т.1. – №6. – С. 75-83.
7. Макрихин А. В. Палеонтологические памятники природы // Геология и охрана недр Карелии / Карельский науч. центр РАН., Ин-т геол. – Петрозаводск, 1992. – С. 60-98.
8. Alexandrowicz Z. Stanowisko dokumentacyjne jako nowa kategoria ochrony przyrody nieożywionej // Chronmy przyr. Ojcz. – 1991. – V. 47. – №1-2. – S. 5-9.
9. Палиенко Е. Т. Поисковая и инженерная геоморфология. – Киев, 1978. – 197 с.

Summary

V.M. Palukh. **The Development Concept of "Geological Monument of Nature"**.

The rise and development of concepts of "geological monuments of nature" and "monuments of non-living nature" have been analysed in scientific and popular literature. Given the understanding of the concept of "geological-geomorphological monuments of nature" and substantiated the expediency of its scientific use.

УДК 911.2 (477.54)

Л.Г. Москаленко, В.В. Чайка

ГЕОМОРФОЛОГІЧНА БУДОВА ПОЛІГОНУ ПОЛЬОВОЇ ПРАКТИКИ СТУДЕНТІВ ГЕОГРАФІЧНОЇ СПЕЦІАЛЬНОСТІ

Геоморфологічна картосхема є результатом дослідження сучасних морфогенетичних процесів в басейні р. Псел. Вона також є основою для ландшафтного картографування з метою подальшої оцінки ландшафтно-екологічного стану. Картосхему виконано згідно вимогам до геоморфологічних карт.

Геоморфологічна картосхема є необхідною складовою методичного посібника з геоморфології (рис.1). Картосхема ділянки басейну р. Псел дозволить суттєво підвищити рівень проведення польової практики з геоморфології, яка є базовою для комплексної фізико-географічної польової практики по вивченню ландшафтів.

Цей фрагмент річкової долини Псла є найцікавішим на нашу думку тим, що він розташований поблизу межі гляціального і перігляціального районів Сумської області.